

Zachariasz S. JABŁOŃSKI OSPPE

WIĘZI STOLICY POLSKI – WARSZAWY Z JASNĄ GÓRĄ PIELGRZYMKAMI ZNACZONE (1918-1939)

Treść: 1. Prehistoria pielgrzymowania z Mazowsza; 2. Czas niewoli narodowej; 3. Złożona struktura ruchu pielgrzymkowego.

Słowa kluczowe: pielgrzymki, Jasna Góra, historia Kościoła, Kościół w Polsce

Keywords: Pilgrimages, Jasna Góra, History of the Church, Church in Poland

Obchodzony w bieżącym roku jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej ośmiela nas do skupienia uwagi nad ruchem pielgrzymkowym ze stolicy w okresie międzywojennym, naznaczonym entuzjazmem po odzyskaniu przez Polskę niepodległości a także trudem jej utrzymania i zagospodarowania.

1. Prehistoria pielgrzymowania z Mazowsza

Początki jasnogórskiego kultu maryjnego na Mazowszu sięgają XV wieku. W 1402 roku odnotowano w jasnogórskich *Miraculach*, jako jeden z pierwszych cudów, uzdrowienie proboszcza Mikołaja z pobliskiego Sochaczewa – miejscowości położonej niedaleko Warszawy. Uzdrawienie Jana z Warszawy odnotowano w 1598 roku, uzdrowienia z pobliskiego Powsina w 1564 a niewiele dalej położonego Wrociszewa w 1544 roku. Nie sposób wymienić całej listy uzdrowionych z miast i wsi Mazowsza w latach 1398-1642. W tym okresie z województwa mazowieckiego przybyło 26 pielgrzymek z ustalonych miejscowości i 15 z niezidentyfikowanych. Natomiast z województwa rawskiego odnotowano 30 pielgrzymek ze zidentyfikowanych miejscowości i 7 z niezidentyfikowanych. W tym czasie odnotowano dwie pielgrzymki z Warszawy – z pobliskiego Grochowa (dzisiaj dzielnicy stołecznego miasta); Powsina, Wrociszewa i z Tarczyna – także dwie oraz trzy z Błonia¹. Na intensywność ruchu pątniczego z Mazowsza wskazuje również publikacja Stanisława Zakrzewskiego: *Droga częstochowska albo kazania podrózne o Najświętszej Pannie Maryjej przy kompanijej błońskiej Różańca Świętego* (Poznań 1623). Dziełko to można uznać za pierwszy przewodnik opisujący zwyczaje pątnicze i szlak pielgrzymkowy z Mazowsza do Częstochowy².

¹ A. WITKOWSKA, "Kult jasnogórski w formach pątnicznych do połowy XVII wieku", *Studia Claramontana* 5(1984) 148-223.

² A. ZAKRZEWSKI, "Pielgrzymka i folklor pątniczy w świetle XVII-wiecznych „przewodników” do Jasnej Góry Częstochowskiej", w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, red. H. MAŃKOWSKA, H. ZARĘBSKA, Warszawa 1995, 214-215.

Znaczny wpływ na ożywienie jasnogórskiego kultu maryjnego w stołecznym mieście mieli paulini sprowadzeni do Warszawy w 1662 roku, jako wyraz wdzięczności za zwycięską obronę przed Szwedami. Przy kościele Świętego Ducha, w czasie przeoratu o. Innocentego Pokorskiego, duszpasterstwo osiągnęło znaczny rozmach. Energiczny paulin, pisarz, rozpoczął w 1702 roku budowę nowego kościoła. Z Bractwa Pięciorańskiego, zaprowadzonego tutaj za zgodą Stolicy Apostolskiej przed 1687 rokiem uczynił prężną organizację, oddziałującą na przedstawicieli wszystkich warstw stolicy.

Innocenty Pokorski, obok kultu Matki Bożej Jasnogórskiej szerzył cześć bł. Stanisława z Oporowa, paulina. Był także inicjatorem pielgrzymki pokutnej na Jasną Górę z prośbą o oddalenie zarazy, która pochłoneła w Warszawie ok. 30 tys. ofiar. Członkowie Bractwa Pięciu Ran Zbawiciela zobowiązali się w imieniu całej Warszawy pielgrzymować pieszo na Jasną Górę w 1711 roku. Po powrocie złożyli ślubowanie, że pielgrzymka ze stolicy będzie udawała się każdego roku na Jasną Górę jako dziękczynienie za odwrócenie zarazy³.

2. Czas niewoli narodowej

W okresie rozbiorów Piesza Pielgrzymka Warszawska zaczęła pełnić funkcje przekraczające religijny charakter. Z czasem, dla uczestników pielgrzymki będzie ona okazją dla wyrażania postaw patriotycznych. W 1820 roku, w okresie pewnego liberalizmu politycznego, pielgrzymi z Warszawy złożyli jako wotum w sanktuarium jasnogórskim koronę z błaganiem aby Maryja, Królowa Korony Polskiej dalej opiekowała się naszym narodem. Wzbudziło to niepokój władz carskich – interweniowało ministerstwo wyznań i oświecenia publicznego. Poprzez biskupa kujawsko-kaliskiego Józefa Koźmiana, który musiał składać wyjaśnienia⁴.

W XIX wieku z warszawskiego kościoła Świętego Ducha wyruszały trzy pielgrzymki na Jasną Górę. Najliczniej reprezentowana była druga – rozpoczynana w święto Przemienienia Pańskiego, 6 sierpnia.

Trzeba odnotować, że jednym z organizatorów pieszych pielgrzymek na Jasną Górę w latach 50-tych XIX w. z kościoła ojców kapucynów był o. Honorat Koźmiński, późniejszy błogosławiony, uczestniczyła w nich założycielka felicianek bł. Anieli Truszkowska⁵.

W latach 60-tych, w okresie tzw. rewolucji moralnej, poprzedzającej wybuch powstania styczniowego, pielgrzymki z Warszawy nabrały charakteru niemal demon-

³ J. ZBUDNIEWEK, "Człowiek wielkiej wiary i pracowitości – o. Innocenty Pokorski (1656-1734)", *Studia Claromontana* 2(1981) 116-171.

⁴ Z.S. JABŁOŃSKI, "Jasna Góra na drodze ku niepodległości w latach 1795-1989", w: *Częstochowy drogi ku niepodległości*, red. R. SZWED, W. PALUS, Częstochowa 1998, 81; "J. Koźmian (1773-1831)", w: P. NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, 78.

⁵ G. BARTOSZEWSKI, "Mamy najcudowniejszy Obraz. Kult Matki Bożej Częstochowskiej w życiu i działalności apostołskiej bł. Honorata Koźmińskiego", w: *Z Maryją Królową Polski bądźmy świadkami miłości. Dziś i jutro. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne, Jasna Góra, 23-24 kwietnia 2010*, red. Z.S. JABŁOŃSKI, Jasna Góra-Częstochowa 2010, 406-407.

stracji patriotycznej. Kościół Ducha Świętego, z którego pielgrzymki nadal wychodziły, stał się miejscem wielu nabożeństw o charakterze religijno-patriotycznym. Wyruszająca 6 sierpnia 1861 roku pielgrzymka była owacyjnie żegnana przez wielotysięczny tłum warszawiaków. W kompanii niesiono chorągiew z białym orłem i złamanym krzyżem, a ludzie śpiewali pieśń „Boże coś Polskę”⁶.

Zabiegający o pogłębienie kultu maryjnego w stolicy abp warszawski Zygmunt Szczęsny Feliński, który bezpośrednio przed ingresem do katedry w Warszawie pielgrzymował na Jasną Górę, odprawił Mszę św. w kościele popaulińskim dla wyruszającej 31 V 1862 roku ze stolicy pieszej pielgrzymki na uroczystość Zesłania Ducha Świętego i udzielił pielgrzymom błogosławieństwa⁷.

Po połączeniu w 1846 roku linią kolejową Warszawy z Wiedniem przez Częstochowę, struktura ruchu pątniczego ze stolicy ulegała znacznym zmianom. Coraz więcej pielgrzymów korzystało z komunikacji kolejowej, najczęściej w drodze powrotnej z Jasnej Góry. Niektóre pielgrzymki spoza Warszawy pieszo przybywały do stolicy, żeby kontynuować dalsze pielgrzymowanie koleją. Jeszcze przed I wojną światową z Warszawy przybywały regularnie trzy piesze pielgrzymki i uruchamiano specjalne pociągi do Częstochowy, nazywane "spacerowymi" na Uroczystość Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia)⁸.

Mimo trudności stawianych przez władze zaborcze ruch pielgrzymkowy przed pierwszą wojną światową, również ze stolicy wykazywał tendencje rozwojowe, zwłaszcza po 1905 roku, kiedy władze carskie zostały zmuszone do liberalizacji polityki rusyfikacyjnej.

3. Złożona struktura ruchu pielgrzymkowego

Z odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku ustąpiły przeszkody natury politycznej odnośnie migracji pątniczej. Zmienił się styl pielgrzymowania, coraz częściej korzystano z komunikacji kolejowej, można było organizować pielgrzymki pociągami specjalnymi ze znacznymi zniżkami, w zależności od wielkości grupy a w późnych latach 30. pielgrzymowano również autobusami⁹.

W obliczu wewnętrznych trudności, właściwych młodemu państwu i ciągle zagrożonej egzystencji ze strony państw ościennych, Kościół pragnął służyć narodowi w utrwalaniu tożsamości, tężyzny duchowej. I stąd Episkopat Polski, przekonany o znaczeniu społecznym zakorzenionej tradycji jasnogórskiego kultu maryjnego, starał się skupić społeczeństwo, wszystkie jego warstwy i grupy zawodowe, wokół Jasnej Góry, sanktuarium Królowej Polski. Temu celowi miały służyć pielgrzymki

⁶ J. KOZŁOWSKA, "Wojna rządu rosyjskiego z Matką Boską w powstaniu styczniowym", *Przegląd Powszechny* 36(1919) nr 143-144, 23.

⁷ Z.S. JABŁOŃSKI, "Maryjny wymiar życia świętego arcybiskupa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego", w: *Z Maryją Królową Polski bądźmy świadkami miłości*, dz. cyt., 391.

⁸ W latach 1864-1914 odnotowano 132 549 pielgrzymów z Warszawy. S.Z. JABŁOŃSKI, *Jasna Góra, Ośrodek kultu maryjnego*, dz.cyt. s. 144 i 331.

⁹ A. JACKOWSKI, "Rozwój pielgrzymek w Polsce", w: TENŻE, *Przestrzeń i sacrum*, Kraków 1995, 36.

Potrzeba jednoczenia społeczeństwa skażonego separatyzmem spowodowanym rozbiorami i umocnienia duchowego do trudnych zadań budowania wolnego państwa i ładu społecznego.

W okresie międzywojennym, w latach 1918-1939, odnotowano z Warszawy 1153 grupy z udziałem 218925 osób, co stanowi 45% pielgrzymów z diecezji¹⁰. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w utrwalonej w ciągu wieków tradycji pielgrzymowania ze stołecznego miasta a także stosunkowo korzystniejszej sytuacji finansowej mieszkańców stolicy. Znaczący wpływ, jak można przypuszczać na natężenie pielgrzymowania z samej Warszawy wywierały motywy patriotyczne. Ujawniło się to w złożonej strukturze ruchu pielgrzymkowego ze stolicy, a zwłaszcza w pielgrzymowaniu młodzieży szkół średnich, podstawowych, studentów, różnych grup stanowo-zawodowych i wojska¹¹.

Dominowały wówczas już pielgrzymki korzystające z komunikacji kolejowej i autobusowej. Pieszne pielgrzymowanie stanowiło faktycznie niejako margines, chociaż w mentalności ówczesnego społeczeństwa, za prawdziwe pielgrzymki uważano pokonujące trasę do sanktuarium pieszo. W ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej, na strukturę pielgrzymowania wywierała wpływ Akcja Katolicka. W wyczuwalnej atmosferze zbliżającego się konfliktu zbrojnego mieszkańcy stolicy spontanicznie garnęli się do swojej Królowej.

W roku 1918 pielgrzymka, zdążając do Częstochowy, musiała przedzierać się jeszcze przez linię frontu. W roku następnym, 1919, na 15 sierpnia, przybyła pielgrzymka z Warszawy, licząca około 1000 osób. W międzyczasie, w Wielką Sobotę, 20 IV 1919 roku, przybyła z dziękczynieniem ze stolicy 500-osobowa pielgrzymka pod przewodnictwem ks. Dionizego Bączkowskiego, patrioty, aktywnego przed I wojną światową wśród Polaków zamieszkujących w Rosji. Ksiądz Bączkowski ułożył na tę okoliczność oryginalny – rozbudowany tekst polskiego *Ojczy Nasz* jako modlitwę w intencji ojczyzny, naznaczoną błaganiami o zgodę i jedność wszystkich stanów w Rzeczypospolitej¹².

Dramatycznie zapowiadał się sierpień roku 1920. Z Jasnej Góry płynęły nawoływania o obronę ojczyzny i modlitwę za polską armię, która broni Warszawy przed oddziałami generała Tuchaczewskiego. Choć „Goniec Częstochowski” donosił, że nie przybędzie tradycyjna pielgrzymka z przygotowującej się do obrony stolicy, pielgrzymi przybyli i tym razem. Wielu dojechało koleją¹³.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zmienia się struktura ruchu pielgrzymkowego ze stolicy. Zwiększyła się liczba pielgrzymko-wycieczek z różnego typu szkół a także grup zawodowych. W roku 1924 odnotowano w prasie, że trzem

¹⁰ Z archidiecezji warszawskiej w latach 1918-1939 pielgrzymowało 486407 osób.

¹¹ Poza pielgrzymkami parafialnymi, odnotowano w 824 grupach 51248 osób.

¹² A. ŁAZIŃSKI, "Dziennik czynności 1918-1922", AJG 1459 s. 147; Pierwsza pielgrzymka do Częstochowy, Goniec Częstochowski (dalej: GCz) 14:1919 nr 82 s.3.

¹³ S. PACHOLSKI, "Panorama dziejów Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej", w: *Blasku błogostawionej Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę*, red. Z.S. JABŁOŃSKI, Jasna Góra-Częstochowa 2011, 169-172.

tysiącom pątników towarzyszyło dwóch kapłanów, co komentowane było jako zjawisko korzystne i powrót do tradycji sprzed wojny.

Pielgrzymkę „ślubowaną” z kościoła Świętego Ducha prowadził od 1911 do 1939 roku Franciszek Piorunowski, zegarmistrz z Bractwa Pięciorańskiego z pomocą członków bractwa. Do posługi duszpasterskiej zapraszał różnych kapłanów. Kilka razy posługiwał ks. Henryk Banasiewicz, proboszcz z Celestynowa.

Przewodnik tradycyjnej Pieszej Pielgrzymki troszczył się o zachowanie religijnego charakteru. Pielgrzymki uczestniczyli codziennie we Mszy św. w kościołach w miejscowościach, gdzie korzystali z noclegu. Przemarsz wypełniony był śpiewem pieśni religijnych i modlitwą różańcową. Do jednego z ważnych elementów obrzędowości warszawskiej pielgrzymki należało: nawiedzanie kościołów znajdujących się przy trasie przemarszu a także modlitwy przy kapliczkach i cmentarzach za zmarłych. Jednym z utrwalonych obrzędów pozostawało modlitwne wchodzenie na kolanach na Górę św. Magdaleny a także na Górę naznaczoną krzyżem w pobliżu Mstowa. Pielgrzymi mieli zwyczaj fundowania świec do sanktuariów w Studziannej, Wielkowioli (Paradyża) i św. Anny. Specjalnym obrzędem, naznaczonym szczególnymi przeżyciami, była tzw. Górka Przeprośna, skąd można dostrzec po raz pierwszy Jasną Górę. Pielgrzymi, znajdujący się w zasięgu promieniowania świętego miejsca – sanktuarium Królowej Polski, pragnęli w postawie pojednania ze wszystkimi wkroczyć w świętą przestrzeń. W kontekście wspólnotowego aktu przebaczenia i pojednania przypominali sobie upomnienie Chrystusa: „Jeśli więc przyniesiesz dar swój przed ołtarz i tam wspomnisz, że brat twój ma coś przeciw tobie, zostaw tam dar swój przed ołtarzem, a najpierw idź i pojednaj się z bratem swoim. Potem przyjdź i dar swój ofiaruj!” (Mt 5, 23-24).

Pielgrzymka dostarczała uczestnikom przede wszystkim emocjonalnych przeżyć, które, w pewnym zakresie, zastępowały ewangelizacyjne przepowiadanie.

W dwudziestoleciu międzywojennym, w tradycyjnej, ślubowanej pieszej pielgrzymce na uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia), z uwzględnieniem zaledwie trzynastu lat, uczestniczyło 30124 osoby¹⁴. Największą pielgrzymkę odnotowano w 1928 roku z udziałem 4 tys. osób¹⁵. Z uznaniem informowano w prasie w 1924 roku o obecności 2 kapłanów wśród 3 tys. pątników, podkreślając ten fakt jako korzystne zjawisko w porównaniu z okresem poprzedzającym I wojnę światową¹⁶.

Z Warszawy w 1933 roku, na Uroczystość Wniebowzięcia NMP przybyło pieszo 3 tys. pielgrzymów, dalszych 2 tys. dołączyło koleją i razem, pięciotysięczna rzesza, jako 221 Piesza Pielgrzymka Warszawska wkroczyła na Jasną Górę¹⁷. Kontynuowano więc XIX-wieczną tradycję.

¹⁴ W liczbie tej nie uwzględniono pielgrzymek z lat: 1919-1920, 1923, 1925, 1929, 1931, 1934, 1936, dla których nie udało się ustalić dokładnych danych.

¹⁵ Księga pielgrzymek (1928-1934), Archiwum Ojców Paulinów na Jasnej Górze (dalej: AJG) 2388.

¹⁶ AJG 2398 s. 30.

¹⁷ H.M.Z. "Pieszko na Jasną Górę z Warszawy", *Kurier Warszawski* 113(1933) nr 239, 7.

Stosunkowo najwięcej warszawskich grup pielgrzymkowych przybywało w latach 30. W 1933 roku odnotowano 101 grup z udziałem 22293 osób. Był to drugi rok obchodów Jubileuszu 550-lecia sanktuarium jasnogórskiego. Jednak rekordowym rokiem pod względem natężenia migracji pątniczej ze stolicy był rok 1938. Odnotowano 104 grupy z udziałem 28976 osób, co stanowiło 3,53% wiernych stolicy, nie licząc uczestników niektórych ogólnopolskich pielgrzymek¹⁸. Tak więc migracje pątnicze ze stolicy można uznać za zjawisko masowe.

Głównymi organizatorami pielgrzymek były wspólnoty parafialne miasta Warszawy, jak również duszpasterze diecezjalni i zakonni, posługujący przy kościołach rektoralnych. Spośród 41 kościołów, z których wyruszały pielgrzymki, 5 kościołów było dedykowanych Matce Bożej. W latach 30. rozpoczęto budowę kościoła pod wezwaniem Matki Bożej Częstochowskiej w perspektywie Jubileuszu 550-lecia Jasnej Góry. Z kościołów warszawskich przybyły 324 pielgrzymki z udziałem 158698 osób, co stanowi 72,5% ogółu pielgrzymów ze stolicy w dwudziestolecu międzywojennym¹⁹. Na uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w 1936 roku przybyły pielgrzymki z parafii: Najświętszego Serca Pana Jezusa (370 osób), św. Augustyna (500), św. Antoniego (950), św. Wojciecha (340), św. Jana (brak danych)²⁰.

Po obchodach Jubileuszu 550-lecia istnienia Jasnej Góry, kalendarium warszawskich pielgrzymek uległo znacznemu poszerzeniu. Uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej, ustalona na 26 sierpnia, stawała się jednym z największych odpustów. Na to święto organizowano również piesze pielgrzymki z kościoła św. Jakuba na Ochocie, w 1935 roku przybyło 1512 osób²¹. W tymże roku odnotowano dużą frekwencję pielgrzymów ze stolicy biorących udział w święcie Narodzenia NMP – dwie grupy: 1994 i 1900-osobowe²².

Po odzyskaniu niepodległości przez Rzeczypospolitą, dużą aktywność wykazywały w stolicy stowarzyszenia, organizacje, jak również związki zawodowe. W roku 1919 zjazd Związku Kobiet Polskich *Spójnia*, zorganizowany z udziałem przede wszystkim delegatek z Warszawy, postulował zjednoczenie wszystkich stowarzyszeń kobiet w zwartą organizację celem uzyskania możliwości wpływu na życie społeczne i polityczne²³.

¹⁸ W 1937 roku Warszawa liczyła 820000 wiernych. M. PIROŻYŃSKI, S. SZCZĘCH, *Rocznik statystyczny Kościoła katolickiego w Polsce. Rok 1937*, Lublin 1938, 23.

¹⁹ Badania własne autora prowadzone w perspektywie przygotowania monografii ruchu pątniczego na Jasną Górę w okresie międzywojennym.

²⁰ Odnośnie uroczystości Wniebowzięcia NMP w 1936 roku, dysponujemy również danymi: 1455, 863, 1300 i 1300. Prawdopodobnie pierwsza dotyczy pielgrzymki kolejowej, zorganizowanej przy kościele Wszystkich Świętych. Nie wiemy, która z nich odnosi się do pieszych pielgrzymów. Z ruchu pątniczego, GCz 31:1936 nr 189, s.3, nr 190 s.3.

²¹ Druga Piesza Pielgrzymka z Warszawy na Jasną Górę, GCz 30:1935 nr 189 s.3; Z ruchu pątniczego, GCz 31(1936) nr 197, 3.

²² Z ruchu pątniczego, GCz 31(1936) nr 206, 3.

²³ Zjazd delegatek kół kobiecych, GCz 14(1919) nr 115, 4; Z.S. JABŁOŃSKI, *Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918-1921*, Częstochowa 1998, 134.

W postępującej konsolidacji stowarzyszeń kobiet, która znalazła wyraz w Zjeździe zorganizowanym staraniem Związku Stowarzyszeń Kobietych *Śłużba Narodowa* (4-6 maja 1921), z udziałem 1200 delegatek reprezentujących wszystkie dzielnice Polski, delegaci ze stolicy zaznaczyli swoją aktywność. Świątkowski, członek Ligi Pracy z Warszawy, w wygłoszonym referacie podjął temat *Znaczenia pracy jako najważniejszego czynnika służącego poprawie warunków ekonomicznych społeczeństwa*.

Zjazd, w odezwie skierowanej do wszystkich kobiet polskich zamieszkujących w kraju i poza jego granicami postulował aktywny udział kobiet w jednoczeniu społeczeństwa polskiego. Temu miała służyć praca nad trwałością rodziny jako środowiska właściwego wychowania patriotycznego młodego pokolenia, opartego na wartościach ewangelicznych, a także zaangażowanie społeczne wykształconych kobiet, zwłaszcza na terenie szkół i placówek oświatowych, naznaczone odpowiedzialnością za poziom moralności życia publicznego. Wśród podpisów złożonych przez przedstawicielki 20 organizacji kobiet, osiem reprezentowało Warszawę: *Koło Pracy Kobiet, Towarzystwo Ochrony Kobiet, Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek, Sodaliczka Mariańska, Związek Robotników Chrześcijańskich* oddział żeński, *Sokół* oddział kobiecy, *Pogoń, Katolicki Związek Kobiet*²⁴.

Jedną ze specyficznych cech migracji pątniczej ze stolicy w tym okresie stało się zaangażowanie nauczycieli w organizowanie pielgrzymko-wycieczek. Chociaż dysponujemy zawężonymi danymi, m.in. z powodu oficjalnego odnotowywania dopiero od 1928 roku w rejestrach klasztornych szkolnych grup, wyraża się ono znacznymi liczbami²⁵.

Mimo tego, że wielu nauczycieli nie znało zwyczaju zgłaszania w zakrystii sanktuaryjnej grup szkolnych, w latach 1919-1939 odnotowano 210 grup z 6064 dziećmi, ze 101 szkół powszechnych w stolicy, co stanowi prawie 32% ogółu szkół tego typu istniejących w Warszawie w 1938 roku, zarówno państwowych, jak i prywatnych. Inaczej prezentuje się udział młodzieży z gimnazjów, skąd odnotowano 133 grupy z 33 gimnazjów państwowych, z udziałem 4844 uczniów i 188 grup z 45 gimnazjów prywatnych z udziałem 4363 osób, co stanowi 77,3% ogółu tego typu szkół istniejących w Warszawie w 1938 roku²⁶.

Niewątpliwie o większym udziale gimnazjów prywatnych decydowało częste ich prowadzenie przez zgromadzenia zakonne, zarówno męskie jak i żeńskie. Nadto, zaznaczyło swoją obecność 60 grup z 19 szkół zawodowych z udziałem 1413 uczniów. Ta stosunkowo liczna reprezentacja szkół powszechnych i średnich w migracji pątniczej z Warszawy do narodowego sanktuarium Królowej Korony Polskiej stanowi zapewne jeden z przejawów wysiłków nauczycieli podejmowanych

²⁴ Akta dotyczące wotum kobiet polskich, AJG 612; "Witajcie polskie kobiety", GCz 16(1921) nr 101, 3.

²⁵ Księga do zapisywania wycieczek: 1928-1933, AJG 1927; AJG 1933-1937; Statystyka wycieczek na Jasną Górę: 1937-1948, AJG 2772.

²⁶ Na podstawie badań autora. Nie uwzględniono szkół wyznaniowych żydowskich. S. MAUERSBER, "Szkolnictwo Warszawy w okresie II Rzeczypospolitej", w: *Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, red. J. KAZIMIERSKI i inni, Warszawa 1982, 182-183; K. DUNIN-WĄSOWICZ, *Warszawa w latach 1939-1945*, Warszawa 1984, 146.

dla kształtowania postaw patriotycznych i wychowania w celu przygotowania społeczeństwa do życia i pracy w nowych warunkach niepodległego państwa.

Niezależnie od wpisujących się jako szkolne wycieczki-pielgrzymki, przybywały grupy młodzieży i dzieci z różnych stowarzyszeń i organizacji. Obok Sodalicii Mariańskiej, reprezentowana była Krucjata Eucharystyczna przez 12 grup z udziałem 1979 osób. W miarę wzmożonej aktywności Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej także wzrastała liczba pielgrzymujących członków Stowarzyszeń. W Złocie Sokolstwa 15/16 VIII 1936 roku, który zgromadził 2 tys. osób, Warszawę reprezentowali druhowie i drużyny przybyli wraz z orkiestrą i naczelnym kapelanem organizacji ks. Tadeuszem Jachimowskim²⁷.

Ważny i znaczący nurt w młodzieżowym ruchu pątniczym stanowiły pielgrzymki młodzieży akademickiej. Odnotowano udział przedstawicieli 11 szkół wyższych, reprezentowanych w 26 grupach pielgrzymkowych z udziałem 23226 osób²⁸. Ten ruch swoją dynamikę, zwłaszcza w latach 30., w znacznym stopniu zawdzięczał aktywności Sodalicii Mariańskiej młodzieży akademickiej, a także duszpasterzom: Edwardowi Szwejnicowi, Tadeuszowi Jachimowskiemu i Edwardowi Detkensowi, którzy pielgrzymki traktowali jako szansę scalania środowisk akademickich przez pogłębianie formacji religijnej i patriotyczno-społecznej młodej inteligencji.

Ksiądz Jachimowski przybywał na Jasną Górę z grupą studentów podczas II wojny światowej. Nie bez znaczenia pozostawało zaangażowanie bp. Antoniego Szlagowskiego na forum duszpasterstwa studentów, uznanego przez Konferencję Episkopatu Polski za dożywotniego kapelana młodzieży akademickiej²⁹. Inicjatorami Ogólnopolskiej Pielgrzymki Młodzieży Akademickiej na Jasną Górę, już w 1934 r., byli członkowie Sodalicii Mariańskiej. Wśród zebranej wokół sanktuarium jasnogórskiego 24 maja 1936 roku rzeszy ok. 19 tys. młodzieży studiującej, która złożyła uroczyste ślubowania akademickie, ponad 10 tys. reprezentowało Warszawę, co stanowiło 48% studentów stolicy³⁰.

Akademicka pielgrzymka, naznaczona obiorem Maryi Królowej Polski za Patronkę młodzieży akademickiej, stanowiła ważne wydarzenie w kształtowaniu religijno-patriotycznym młodej inteligencji, nie tylko stolicy. W przygotowaniu *Aktu Ślubowań* byli zaangażowani sami studenci. W ustaleniu ostatecznej wersji rotacji uczestniczyli przedstawiciele 20 stowarzyszeń akademickich stolicy a także przedstawiciele sześciu innych ośrodków akademickich w Polsce³¹.

²⁷ "Ze Złotu Sokolskiego w Częstochowie", GCz 31(1936) nr 191, 3.

²⁸ W Warszawie, w 1939 roku istniało 15 szkół wyższych, w tym 4 prywatne – 8 posiadało prawa akademickie. Studiowało w nich ok. 22 tys. studentów. K. DUNIN-WĄSOWICZ, *Warszawa w latach 1939-1945*, dz. cyt., 146.

²⁹ S. WILK, *Episkopat Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, 229n.

³⁰ "Ślubowanie młodzieży akademickiej na Jasnej Górze", *Kurier Warszawski* 116(1938) nr 142, 27; I. REKAWEK, *Pielgrzymki młodzieży akademickiej na Jasną Górę w latach 1921-1944*. Praca magisterska, pisana na seminarium prowadzonym przez S.Z. Jabłońskiego, Kraków 1988 (AJG bez sygn.) s. 46.

³¹ J.R. MAJ, "Śluby akademickie a jasnogórskie pielgrzymki studenckie", w: *Królowa Korony Polskiej. Od ślubów króla Jana Kazimierza do kard. Stefana Wyszyńskiego*, red. J. DZIĘGIELEWSKI, T. KRAWCZAK, J. ZBUDNIEWEK, Jasna Góra-Warszawa 2006, 280n.

Ewenementem wśród warszawskich pielgrzymek stała się piesza pielgrzymka 12 studentów z księdzem, która wyruszyła z Warszawy 3 VII 1938 roku i pokonała całą trasę w ciągu 6 dni.

W szeregach pielgrzymów warszawskich nie brakowało przedstawicieli wojska i policji. Odnotowano w 2 grupach udział 1100 policjantów. W 1938 roku przybyła 1000 osobowa pielgrzymka Policji Państwowej. Wojsko Polskie było reprezentowane przez 15 grup z udziałem 1764 osób. Wśród nich znajdowali się słuchacze Wyższej Szkoły Wojennej i szkół podchorążych. Atmosfera zbliżającego się konfliktu wojennego miała wpływ na przybycie 1000 żołnierzy w 1938 roku³².

W miarę aktywności związków zawodowych na forum jasnogórskiego ruchu pątniczego ujawniały swoją obecność różne grupy zawodowe. Największą grupę pątniczą stanowiły pielęgniarki – 1100, przybyłe w 1938 roku. Niezależnie od tej pielgrzymki towarzyszyły one chorym, jak również pieszym pielgrzymom i innym grupom.

Inteligencja, w szerokim tego słowa znaczeniu, urzędnicy, również uczestniczyli w pielgrzymkach parafialnych z miast, jednak organizowano także specjalne pielgrzymki urzędników. Największa Pielgrzymka Urzędników i Pracowników Magistratu m. Warszawy, licząca 1500 osób, została zorganizowana w 1938 roku. Planowano ogólnopolską pielgrzymkę urzędników, której nie udało się zrealizować z racji wybuchu II wojny światowej³³. Sodalicje mariańskie nastawione na formację elit obejmowały swoim oddziaływaniem niektóre kręgi społeczeństwa stolicy. Sodalicja Inteligencji Męskiej, skupiająca również pracowników ministerstw, miała stały termin pielgrzymowania corocznie w pierwszą niedzielę października. Uczestniczyło w niej od 120 do 200 osób, pod przewodnictwem moderatora z zakonu jezuitów³⁴.

Z okazji Jubileuszu 550-lecia istnienia Jasnej Góry, w 1932 roku zainicjowano z Warszawy Pielgrzymkę Chorych i kontynuowano ją corocznie do wybuchu II wojny światowej. Odnotowano 12 pielgrzymek z udziałem 3591 osób. Organizując tego typu pielgrzymki starano się wprowadzić zwyczaj nawiedzania grupowego sanktuarium przez chorych, podobnie jak to ma miejsce w Lourdes. Na tym sanktuarium wzorowano się na Jasnej Górze w prowadzeniu nabożeństw dla chorych. Liczba uczestników tych pielgrzymek nie przekraczała jednak 200 osób z racji ograniczonej bazy sanitarnej, jaką dysponowały ówczesne koleje³⁵.

Od 1934 roku Zjednoczenie Pracowników Niewidomych w Warszawie organizowało piesze pielgrzymki dla swoich członków. Do wybuchu wojny odnotowano 5 grup

³² W 1931 roku pielgrzymowało 100 policjantów. Na podstawie badań autora.

³³ S. Z. JABŁOŃSKI, "Wzmoczone tętno Serca Polski, Jasna Góra 1938", *Jasna Góra* 6(1988) nr 9/59, 22.

³⁴ "Z ruchu pielgrzymkowego", GCz 30(1935) nr 231, 3.

³⁵ Pielgrzymki chorych na Jasną Górę. 1932-1939, AJG 2057; Akta *Sodalicji Mariańskiej Panów pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Józafata Kuncewicza* w Częstochowie (dotyczy warszawskich pielgrzymek chorych na Jasną Górę): 1932-1939, AJG 2721; N. MOTYLEWSKI, *Kronika Jasnej Góry 1934-1936*, AJG 2949; Z. S. JABŁOŃSKI, "Chorzy na Jasnej Górze", w: *Cuda i taski działywane za przyczyną Jasnogórskiej Matki Bożej dawniej i dziś*, red. K. KUNZ, Jasna Góra-Częstochowa 1997, 163-169, także: *Jasna Góra* 12(1994) nr 2(124), 19-20.

z udziałem 1700 osób. Niewidomi trasę pielgrzymki pokonywali w dłuższym, prawie dwutygodniowym terminie³⁶.

Nie jest wykluczone, że również wśród pielgrzymujących rzemieślników znaczny odsetek stanowili przedstawiciele drobnomieszczaństwa. Na górze piramidy społecznej tej kategorii ludzi znajdowali się rzemieślnicy, którzy swoje zakłady przekształcali w przedsiębiorstwa kapitalistyczne, zróżnicowane co do wielkości najczęściej w niewielkie fabryki. Niżej stały różne grupy rzemieślników wykonujących swój zawód w sposób tradycyjny lub o charakterze usługowym, np. fryzjerzy. O statusie i prestiżu społecznym rzemieślników w dużej mierze decydował charakter i wielkość miasta – najwyższy prestiż zapewniała stolica kraju.

Rzemiosła, nawiązując do dawnych tradycji cechowych, miewały w kościele i w czasie uroczystości publicznych wypracowane modele zachowań, ustalone miejsce, występowały ze sztandarami cechowymi i pilnie strzegły własnych cechowych obyczajów. Do ambicji i obowiązków organizacji cechowych należał udział ich przedstawicieli w ważniejszych wydarzeniach religijnych parafii czy miasta, a do takich m.in. zaliczano pielgrzymki na Jasną Górę. Nie możemy i w tym wypadku operować ścisłymi liczbami. W 1925 roku rzemiosło polskie oficjalnie reprezentowane było podczas pierwszego obchodu święta liturgicznego Królowej Polski na Jasnej Górze przez przedstawicielstwa cechów ze sztandarami, manifestowało przy tej okazji swój patriotyzm³⁷.

W dziejach pielgrzymowania rzemieślników polskich wydarzeniem stał się Ogólnopolski Kongres Rzemiosła Chrześcijańskiego pod hasłem *Rzemiosło w obronie kraju*, połączony ze złożeniem ślubowania 16/17 VII 1939 roku. Uczestniczył w nim minister przemysłu i handlu Antoni Roman. W relacjach prasowych, wśród 12 tys. uczestników wymieniano Warszawę z Mazowszem, jako najliczniej reprezentowaną po Pomorzu i Wielkopolsce.

Patriotyczny nastrój tego Kongresu tak mocno udzielił się zebrany, że pod jego wpływem podjęto szereg zobowiązań i złożono pokaźne składki pieniężne na nowoczesne uzbrojenie wojska³⁸.

Podobnie jak w wypadku omawianych poprzednio warstw społeczeństwa możemy pośrednio wnioskować o udziale jej przedstawicieli w innych pielgrzymkach. Mamy na uwadze m.in. ogólnopolskie pielgrzymki: Kongres Piekarzy w 1937 roku z udziałem 3 tys. osób³⁹, Kongres Kupiectwa Polskiego w 1938 roku z udziałem 10 tysięcy⁴⁰. W tymże, 1938 roku przybyli także piwowarzy i rzeźnicy. Zapewne wśród uczestników tych pielgrzymek znajdowali się właściciele znacznych zakładów.

³⁶ Świadczy o tym m.in. zapis w kronice klasztornej, odnotowujący przybycie 15 VII 1936 roku Pieszej Pielgrzymki Niewidomych (211 osób), którzy wyruszyli ze stolicy 2 lipca. "5-ta Jubileuszowa Pielgrzymka Niewidomych na Jasną Górę", *Świat Niewidomych* 4(1938), 2; M. J. PACAN, "Trasy pieszych pielgrzymek z Warszawy na Jasną Górę", *Peregrinus Cracoviensis* 4(1996), 246.

³⁷ Z. S. JABŁOŃSKI, "Z dziejów pielgrzymek rzemieślników na Jasną Górę", w: *Witraże jasnogórskie wotum rzemiosła polskiego*, red. J. GOŁONKA, Częstochowa 1991, 17.

³⁸ "II Ogólnopolski Kongres Rzemieślników Chrześcijan w Częstochowie", *Kominiarz Polski* 3(1939) nr 7(27), 1-2.

³⁹ "Pierwszy Ogólnopolski Kongres Piekarzy", *Nasza Sprawa* 5(1937), 644.

⁴⁰ "Pierwszy Ogólnopolski Kongres Piekarzy", *Nasza Sprawa* 6(1938), 664.

W 1933 roku Katolickie Stowarzyszenie Polek reprezentowało z Warszawy ok. 400 osób⁴¹. W pielgrzymkach ogólnopolskich, nazywanych często zlotami, organizowanymi przez Akcję Katolicką, brali udział przedstawiciele z Warszawy. W pielgrzymce Katolickiego Związku Młodzieży Żeńskiej, który odbył się 23/24 X 1937 roku z udziałem ok. 60 tysięcy uczestników, Warszawę reprezentowało 2916 członkiń⁴².

W pielgrzymce Mężów Katolickich w 1937 roku, w której uczestniczyło ok. 60 tys. mężczyzn, odnotowano udział 1240 przedstawicieli Warszawy.

W ogólnopolskiej pielgrzymce nauczycieli w 1937 roku, w której brało udział ok. 20 tys. pedagogów, Warszawę reprezentowało 1580 osób, co stanowi 7,9% ogółu uczestników. Była to największa liczba reprezentujących miasta. Dla porównania zauważmy, że ze Lwowa odnotowano 775 osób. Należy podkreślić, że na udział pedagogów z Warszawy nie pozostawał zapewne bez wpływu komitet organizujący tę pielgrzymkę w stolicy, z jego przewodniczącym profesorem Antonim Ponikowskim, byłym premierem i ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego⁴³.

Warszawskie pielgrzymki były zróżnicowane. Tradycyjne, pieszce dostarczały przede wszystkim uczestnikom przeżyć związanych z trudem pokonywania trasy, wyznaczanym rytmem modlitw różańcowych i śpiewem pieśni. Natomiast organizatorzy kładli większy akcent na ewangelizację. Poprzedzane były przygotowaniem modlitewno-formacyjnym, a po ich odbyciu realizowaniem podjętych zobowiązań, programowo związanych ze specyfiką stowarzyszeń i aktualną sytuacją religijno-społeczną. Przykładowo wymieńmy, że w Częstochowie, 1 i 2 maja 1938 roku, miało miejsce spotkanie duszpasterzy ze wszystkich diecezji odpowiedzialnych za formację młodzieży, w perspektywie zapowiadzanego zlotu Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej na 24-25 IX 1938 roku⁴⁴.

Statystyczny obraz więzi pątniczych stolicy kraju z jasnogórskim sanktuarium Królowej Polski, ukazujący złożoność tego zjawiska, wymaga pogłębionych studiów, żeby można wykazać wpływ ruchu pielgrzymkowego na życie religijne mieszkańców stolicy.

Wszystkie warszawskie pielgrzymki poprzez wiązanie uczestników z sanktuarium Królowej Korony Polskiej pełniły również niewątpliwie znaczącą funkcję w kształtowaniu postaw patriotyczno-obywatelskich ich uczestników, które zostały potwierdzone przez wielu z nich w okresie II wojny światowej.

Po zakończeniu II wojny światowej nawiązywano do tradycji pielgrzymowania rozwiniętej w okresie międzywojennym. Niestety, postępujące zniewolenie społeczeństwa przez władzę komunistyczną, likwidującą zewnętrzne przejawy kultu

⁴¹ *Biuletyn Akcji Katolickiej Warszawy* (dalej: BAKW) 3(1933) nr 6, 237.

⁴² *Dziennik częstochowski* odnotował 4 000 przedstawicielek Warszawy. GCz 32(1937) nr 225, 3; BAKW 7(1937) nr 12, 467.

⁴³ "Częstochowska Matka Boża. Pielgrzymki", w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ, Lublin 1979, kol. 866-872; "Nauczycielstwo polskie u stóp Jasnej Góry", GCz 32(1937) nr 142, 4.

⁴⁴ *O młodym robotniku polskim. Pokłosie Konferencji Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej w Częstochowie*, Poznań 1938.

maryjnego, spowodowały niemal całkowitą likwidację pielgrzymowania stanowo-zawodowego a władze jedynie tolerowały pieszą pielgrzymkę wyruszającą z kościoła paulińskiego p.w. Świętego Ducha. Ona też, w późniejszych latach stanie się ogólnopolską, i w czasie przemian, wzorcową dla odradzającego się pieszego pielgrzymowania w Polsce.

THE PILGRIMAGES FROM WARSAW TO THE JASNA GÓRA SHRINE (1918-1939)

Summary

This year we celebrate the happy occasion of the 300th anniversary of the walking pilgrimages from Warsaw to the National Shrine of Our Lady at Jasna Góra. Begun in 1711 at a time when Poland was divided among Austria, Prussia, and Russia and these occupying powers discouraged and made difficult such activities, it provides us with an opportunity to see how these pilgrimages helped to strengthen the ties between these two places so important to the country during the time of Poland's restored independence from 1918 - 1939.

During those years, the Shrine has a record of 1153 different pilgrimages arriving from Warsaw with a total of 218, 925 pilgrims participating. These numbers indicate that 45% of pilgrimages made during this time came from Warsaw! From this number, 25% participated in the famous "walking pilgrimages", making the traditional nine day journey on foot. While these pilgrimages included people from all walks of life, they were primarily composed of workers and craftsmen.

In the 1930's, an important development was introduced with the formation of pilgrimages sponsored by Catholic Action and the Union of University Students. On May 22, 1936, over ten thousand university students arrived from Warsaw as part of a national pilgrimage. They represented over 50% of the participants who came to Jasna Góra from around the country and were joined by an additional 100,000 adults.

As part of their pilgrimage, the students made vows of dedication to Mary as Queen of Poland and patroness of youth. They pledged to live their lives in the social and political spheres according to the social teachings of the Church.

This pilgrimage gave rise to many more involving university students. It provided them an opportunity to grow in their understanding of the Church's social teaching and also helped foster a common sense of patriotism. Soon, all schools began to organize such pilgrimages. Added to their number were pilgrim groups of soldiers and government workers increasingly made up of people from Warsaw. This may well have been caused by a feeling of danger and uncertainty brought about by the political situation of the latter 1930's and the attitudes of Poland's neighbours. These were seen as an extension and continuation of the regular pastoral practice provided by parishes.

All of this certainly helped over time to foster a fierce sense of determination and the heroic spirit which marked the defense of Poland during the Second World War. This was especially true for its capital city, Warsaw, and was something which continued throughout the war in the underground theatre. This isn't surprising, though, for the independence of Poland from 1918 - 1939 was influenced by the pilgrimages coming to the Shrine of Poland's Queen at Jasna Góra.